

KENDE JÁNOS—SIPOS PÉTER

Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910

Dolgozatunk célja, hogy áttekintsük a magyarországi munkásság honossági és nemzetiségi viszonyait az 1870-es és az 1910-es évek között. A honosság vizsgálata arra ad választ, hogyan alakult a belföldről, a Monarchia többi részéből és a vámkülföldről származók aránya. A nemzetiségi megoszlás elemzése pedig kimutatja a magyar, a német, a szlovák és más anyanyelvűek hányadát. A két problémakör együttes feltárása pedig hozzájárulhat annak a folyamatnak a megismeréséhez, amelynek során kialakult a magyarországi és ezen belül a magyar etnikumhoz tartozó munkásság.

Kutatásaink e kezdeti szakaszában csak a publikált statisztikai anyagra támaszkodhattunk, ami egyes vonatkozásokban módot ad egzakt eredmények kimunkálására, más összefüggésekben és időszakokban azonban csupán a főbb tendenciák kimunkálását engedi meg. Ugyanis a foglalkozás összevetését a honossággal és az anyanyelvvvel országosan csak az 1910-es népszámlálás kötetei tartalmazzák, tehát totálképet csak ennek alapján lehet adni. Viszont a pesti, ill. budapesti néposzeírások 1870-től magukban foglalnak ilyen egybevetéseket. Tehát a — gazdasági és társadalmi változások szempontjából legfontosabb — fővárosi fejlődés több-kevesebb pontossággal ábrázolható. A legnehezebb a forráshelyzet a századforduló körüli időszakra. Sem az 1890-es, sem az 1900-as népszámlálás kiadott anyaga nem tartalmaz a foglalkozást a honossággal és az anyanyelvvvel összevető adatokat. Ebben a periódusban csak jelezhetjük bizonyos elmozdulások feltételezhető kölcsönhatásait oly módon, hogy egybevetjük országrészenként az ipari népesség és a magyar anyanyelvű lakosság változásait. Hozzá kell még tennünk, hogy a forrásokban nem mindig különül el a munkásság az iparral foglalkozók tömbjétől, az egyértelmű elhatárolás országosan csak az 1910-es adatok alapján oldható meg.

A polgári fejlődés nyomán kialakuló osztályok, rétegek „idegenségéről”, „nem magyar”, „nem történeti” voltáról hangoztatott elmélet szinte egyidős a tőkés társadalom kibontakozásával Magyarországon. Ennek a szemléletnek a különböző mutációs formái különösen 1919 után, az ellenforradalmi korszakban burjánzottak a bűnbakkeresés jegyében az összeomlásért, a forradalmakért és Trianonért. Nem csupán a jobb- és szélsőjobboldali publicisztika, hanem a hivatalos történetírás is ezt sulykolta a közvéleménybe. A burzsoázia és a munkásság „gyökértelenségé”-nek az eszméje a hivatalos keresztény-nemzeti ideológia szerves része lett.

Az 1930-as évek második felében a tőkés rendszert balról támadó népies irányzat lényegében szintén magáénak vallotta a magyarországi polgári fejlődés szerves, erőszakolt voltáról kialakult nézeteket. A paraszti antikapitalizmust kifejező áramlat egyik legjelentősebb ideológusa, Erdei Ferenc, aki később eljutott a szocializmus igenléséig, a

két világháború közötti magyar társadalmat elemző (1943–44-ben írott) munkájában a polgári fejlődés során kialakult társadalmi elemeket gyarmatias képződménynek, idegen testnek értékelte, olyan történetietlen alakulásnak, amely mellett párhuzamosan élt tovább a történelmi-nemzeti társadalom is.

Az újabb magyar marxista történetírás átvette Erdei elméletét a kettős struktúráról. Ez a koncepció ugyanis megoldást kínált a magyarországi társadalom összetett voltának értelmezésére. Korábban a dogmatikus szemlélet, amely a tőkés termelési viszonyok plusz feudális maradványok képletére redukálta a társadalom sokrétűségének magyarázatát, nyilván nem adott megfelelő kulcsot a jelenségek megértéséhez.

A munkásság idegenségének (a burzsoáziával ehelyütt nem foglalkozunk) elméletét azonban a részletesebb vizsgálatok nem igazolják, legalábbis abban a formában nem, hogy valamely szerves, történetietlen képződményről lenne esetében szó.

A kiegészítés után meggyorsult ipari fejlődés kezdetén számos ágazatban nem volt elegendő képzett szakmunkás Magyarországon. Ezért munkaerő áramlott be elsősorban a Monarchia területéről, valamint csekélyebb mértékben más országokból, elsősorban Németországból.

A hazai munkaerő-alap kiegészítésére az egyes ágazatokban eltérő arányban volt szükség. Pest városára vonatkozó adatok szerint 1870-ben az egész iparban a keresők kétharmada (tanoncokkal háromnegyede) magyar honos, egyötöde a birodalom osztrák feléből, kb. 3%-a vámkülföldről származott.

A magyar honosok 60–70% közötti átlaga az alapvető közszükségleti cikkeket termelő és szolgáltatásokat ellátó hagyományos ágazatokra volt jellemző, így az élelmiszer-, a ruházati-, az építő- a fa- és vas-fémiparra. Az ágazatokon belül a foglalkozásokat tekintve szembeötlő különbségek is vannak. Így az élelmiszeriparhoz tartozó söriparban a magyar honosok aránya csak 24%. A vas-fémöntődékben sem érte el az átlagot a magyar honosok aránya (57%). Ha figyelembe vesszük még az ipari átlagtól a magyar honosok hányadát tekintve elmaradó teljes ágazatokat (műszeripar 49,8%, sokszorosító ipar 59,1%, textilipar 55,2%) akkor nyilvánvaló, hogy az újonnan kialakuló, esetenként magasabb képzettséget és több gépi felszerelést igénylő területeken volt erőteljesebb a munkaerő-import.

Ennek fő forrása Cseh- és Morvaország, ahonnan az iparral foglalkozó idegen honosok 51,5%-a érkezett. Különösen jelentékeny a cseh-morva területről származók aránya – a nem-magyar honosok csoportján belül – az élelmiszeriparban (49,4%), a ruházati iparban (61,7%) és az építőiparban (63,7%). Az osztrák tartományokból került ki az iparúzők 16,6%-a, a legtöbben az élelmiszeriparban dolgoztak (21%). Németországból jött az iparosok 12%-a, legnagyobb arányban a fémiparban helyezkedtek el (18%).

Fenti adatok, amint erre már utaltunk, nem különítik el az önálló iparosokat és a munkásokat. Az ipari átlagban és egyes foglalkozásokban azonban ismételten külön is a munkavállalók megoszlását honosság szerint. A munkások között az összipart tekintve – nagyobb arányban voltak magyarországiak (78,6%), mint a munkaadók csoportjában (75,8%), míg az ausztriai és a külföldi eredetűeknél magasabb volt az önállóak hányada.

Az 1870-es évek elején már megfigyelhető az a tendencia, hogy a munkaerő-szükséglet kielégítése mind nagyobb mértékben belső forrásokból történik. Erre vall, hogy a tanoncok között nem-magyar honos lényegében nem volt. Az ipari keresők kor-

viszonyainak vizsgálata alapján pedig megállapítható, hogy a fiatalabb generációk többségben magyarországi származásúak. A legtöbb foglalkozásban a 15–30 közötti korcsoportokban a magyarországi honosságuk aránya jelentősen meghaladta az ausztriai és más honosságúakét (1. táblázat).

1. táblázat

A 15–30 év közötti ipari foglalkozásúak százalékos aránya honosság szerint Pesten, 1870-ben

Foglalkozás	Magyarországi honos
Pék	67,4
Molnár	72,4
Szabó	47,9
Cipész	55,3
Kőműves	58,5
Asztalos	58,4
Lakatos	66,4
Kovács	73,9
Sokszorosító ipar	67,7
Órás	58,5

Az 1870–1880 között eltelt évtizedben lezajlott változásokat mutatják az 1881-es budapesti népszámlálás adatai, amelyek szerint a magyarországi munkaerő igen számottevően gyarapodott, s elérte a 4/5-ös arányt. Azokban az ágazatokban, amelyekben a belföldiek súlya 1870-ben kb. 60–70%-os volt, ez 1881-re elérte a 82–85%-ot. A korábban hasonló összetételűben 50% körüli ágazatokban pedig 70–80%-ra futott fel a magyar honosok aránya (2. táblázat).

A gyors ipari fejlődésnek tehát volt hazai munkaerő fedezete, ellenkező esetben a termelés bővülése a Monarchia második feléből és vámkülföldről beáramló iparüzők számának és arányának növekedésével járt volna együtt.

A magyar honosok arányának növekedése nem jelentette a magyar anyanyelvű ipari foglalkozásúak túlsúlyra jutását. Különösen a németajkú iparosok és munkások száma maradt jelentékeny, az egyes foglalkozásokat továbbra is majorizálták. Számottevő volt egyes területeken a szlovák anyanyelvűek száma (3. táblázat).

A magyar etnikumhoz tartozó munkaerő azonban az állandó növekvő tömböt jelentette az ipari népességén belül. Egy 1875-ben tízezer budapesti munkásról készített felmérés szerint kb. 46,6%-uk volt magyar anyanyelvű, míg 1881-re ezen arány 56%-ra emelkedett.

Az eltolódás a magyar anyanyelvűek javára a főváros ipari népességén belül a következő évtizedben is folytatódott. 1880 és 1890 között Budapest összlakossága 36,8%-kal, a magyar anyanyelvűek száma 38%-kal emelkedett. Az ipari keresők csoportja mintegy kétharmaddal gyarapodott, viszont a magyar anyanyelvű iparos foglalkozásúak rétege több mint kétszeresére bővült. A magyar ipari keresők aránya tíz év alatt 51,7%-ról 65,7%-ra növekedett. A németek aránya pedig 36,6%-ról 25,3%-ra csök-

2. táblázat

A magyarországi honosságúak aránya
az iparral foglalkozók között, %

Iparág	1870 (Pest)	1881 (Budapest)
Élelmiszeripar	61,0	63,6
Ruházati ipar	69,5	87,9
Építőipar	62,9	80,2
Fonás-szövés ipar	55,2	84,3
Agyagipar	59,5	52,3
Faipar	67,9	85,8
Vas-fémipar	62,4	82,0
Sokszorosító ipar	59,1	89,4
Iparosművészet	70,8	81,1
Műszeripar	49,8	73,0
Bőr- és papíripar	58,5	83,1
Olaj- és zsíripar	83,9	83,4
Iparos festő	58,8	77,1
Női kézimunkaipar	87,4	95,7
Ipar összesen	66,4	81,8

3. táblázat

Magyar anyanyelvűek aránya és száma
egyes ipari foglalkozásokban Budapesten 1881-ben

Foglalkozás	Százalék	Létszám
Kovács	76,4	913
Szűcs	68,9	238
Asztalos	64,6	2218
Könyvkötő	64,4	313
Mészáros	63,6	633
Nyomdász	62,7	968
Cipész	59,8	3508
Pék	59,6	720
Hentes	58,8	476
Lakatos	58,1	1633
Szabó	55,8	2940
Műszerész	55,8	2940
Varrónő	54,2	3351
Ötvös	53,5	343
Bádogos	52,8	345
Hajógyári munkás	50,7	249
Ács	50,3	324
Kárpitós	48,6	275
Malomipari munkás	48,4	404
Szobafestő	46,3	189
Kádár	45,5	253
Kőfaragó	44,4	167
Kőműves	39,2	685
Dohánygyári munkásnő	29,8	108
Öntő	28,0	142

kent. A német munkaerő azonban megőrizte bizonyos mérvű jelentőségét, hiszen közel 3000 fővel, korábbi létszáma 1/8-ával gyarapodott, miközben a német összlakosság 5,6%-kal megcsappant. A szlovák ipari réteg erősödését mutatja, hogy míg a szlovákok száma az összlakosságon belül kb. egyötöddel, az ipari keresők között kb. egyharmaddal emelkedett. Más etnikumokból a fővárosi ipari népesség gyakorlatilag nem kapott utánpótlást (4. táblázat).

4. táblázat
Az ipari keresők anyanyelvi viszonyainak változása
Budapesten 1880–1890 között

	1880		1890		Változás 1880–1890, %
	létszám	%	létszám	%	
Magyar anyanyelvűek					
összlakosság	201 505	56,7	326 533	67,1	+30,0
ipari keresők	26 332	51,7	55 809	65,7	+111,9
Német anyanyelvűek					
összlakosság	122 545	34,3	115 573	23,7	–5,6
ipari keresők	18 643	36,6	21 455	25,3	+15,0
Szlovák anyanyelvűek					
összlakosság	21 847	6,1	27 126	5,6	+24,1
ipari keresők	2 845	5,6	3 807	4,5	+33,8
Egyéb anyanyelvűek					
összlakosság	9 876	2,8	17 439	3,6	+76,5
ipari keresők	3 110	6,1	3 822	4,5	+22,8
Együtt					
összlakosság	355 682		486 671		+36,8
ipari keresők	50 930		84 893		+66,6

Az iparosodás és a magyar anyanyelvű népesség gyarapodása összefüggését 1890–1900 között közvetett módon érzékelhetjük. Ha sorrendbe állítjuk az egyes országrészeket abból a szempontból, milyen arányban gyarapodott a magyar anyanyelvűek száma, és rangsoroljuk a régiókat az ipari népesség növekedését tekintve, akkor megállapítható, hogy az egyes területi egységek mindkét listán azonos vagy szomszédos helyet foglalnak el.

A leggyorsabb növekedés mindkét vonatkozásban Budapesten valósult meg. A 2. helyet a magyar anyanyelvű népesség gyarapodásában Délkelet-Magyarországon (Tisza-Maros szöge) foglalja el, ez a vidék az ipari népesség erősödésében a 3. helyen áll. Aradon a magyar anyanyelvűek aránya 1890–1900 között 61,6%-ról 70,4%-ra, az ipari népesség 16,6%-ról 36,6%-ra; Temesváron a magyarok hányada 26,7%-ról 36%-ra, az iparban dolgozóké 19,1%-ról 33,7%-ra, Krassó-Szörény vármegyében a magyarok aránya 2,7%-ról 4,8%-ra, az ipari népesség 3,4%-ról 10%-ra emelkedett.

A magyar anyanyelvű lakosság növekedésében a 3. helyen áll a Felvidék keleti fele (Tisza jobb partja), amely az ipari népesség gyarapodásában a negyedik. Kassán a magyar anyanyelvűek aránya 49,9%-ról 66,3%-ra, az ipari népesség 22,8%-ról 36,5%-ra

emelkedett. Gömör-Kishont vármegyében a megfelelő adatok: 53,6%–56,4%, ill. 6,2%–19,0%; Zemplén vármegyében pedig 47,2%–53,1%, ill. 4,4%–12,4%.

Erdély foglalja el a 4. helyet a magyar anyanyelvűek csoportjának emelkedésében, az ipari lakosság bővülését tekintve pedig az 5. helyet. Kelet-Magyarország (Tisza bal partja) pedig az 5. a magyar lakosság növekedésében, az ipari népességében a 7.

A Felvidék nyugati fele (Duna bal partja) a magyar anyanyelvűek tömbjének erősödésében a 7. helyet foglalja el, míg az ipari foglalkozásúakéban a 6. helyen áll. Selmecebányán a magyarok aránya 1890–1900 között 16,6%-ról 19,9%-ra, az iparos népességé 10,3%-ról 20,9%-ra emelkedett; Pozsonyban a megfelelő adatok: 19,9%–30,5%, ill. 21,8%–37,5%, Zólyom vármegyében 4,1%–7,2%, ill. 8,3%–26,0%.

A legcsekélyebb változás a mindkét tekintetben 8. helyen álló Dunántúlon (Duna jobb partja) történt.

A fentiek úgy véljük, igazolják, hogy korrelatív viszony van a magyar anyanyelvű lakosság gyarapodása és az ipari népesség növekedése között. Jelentősebb eltérés a két mozgásban a Duna–Tisza közén (Budapest nélkül) figyelhető meg. Ez a terület az ipari népesség számarányának változásában a 2., míg a magyar etnikum erősödésében a 6. helyen áll. Itt viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mind 1890-ben, mind 1900-ban itt volt a legmagasabb a magyar anyanyelvűek aránya (5. táblázat).

Az 1910-es évekre a belső munkaerő alap már szinte teljes mértékben fedezte az ipar szükségleteit. A magyar honosok aránya az ipari munkásságon belül átlagosan meghaladta a 95%-ot, sok szakmában még ennél is magasabb volt a belföldiek súlya. A Monarchia Lajtán túli feléből származók hányada összességében már a 4%-ot sem érte el, míg a vámkülföldről érkezettek aránya már gyakorlatilag elhanyagolható (6. táblázat).

A szakmunkásimportot tehát lényegében megszünt.

A munkásság etnikailag csak Budapesten közeledett a homogenitáshoz. 1910-ben a fővárosban a munkások 82,4%-a volt magyar anyanyelvű, míg országosan ezen arány 63,1%. A jelentős különbség arra vall, hogy a nemzetiségek lakta területeken részben megőrződött a hagyományos iparos népesség, ami konzerválta a német munkásság jelentőségét, továbbá a fejlődés következtében megerősödött a szlovák munkásréteg. Ezt bizonyítja, hogy Budapesten a munkások 9,5%-a volt német anyanyelvű, míg országosan 15,4%-a. A szlovák munkások hányada pedig a fővárosban 3,6%, országosan pedig 10,1%. Még további vizsgáldást igényel, mi az oka az egyes foglalkozások között megfigyelhető számottevő különbségnek a magyar- és más anyanyelvűek arányában (7. táblázat).

A továbbiakban külön elemezzük a nagyüzemi munkásság megoszlását.

A nagyipari (20 munkásnál többet foglalkoztató) üzemek munkáslétszámát vizsgálva az 1910. évi népszámlálás megállapította, hogy 1900 és 1910 között a magyar anyanyelvűek aránya 50,6%-ról 60,9%-ra nőtt, míg a külföldi munkavállalók aránya ugyanezen idő alatt 9,8%-ról 6,2%-ra csökkent. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a magyarul tudók 66,7%-ról 78,9%-ra nőttek a nagyipari munkásságon belül, egyértelműnek látszott a kortársak előtt, hogy az asszimiláció leghatékonyabb segítője az urbanizáció, az iparosítás, és – zavartalan fejlődést feltételezve – csak idő kérdése, s az ipari munkásság nemzetiségi tekintetben is homogénné válik.

5. táblázat

A főváros és az országrészek a magyar anyanyelvű lakosság és az ipari növekedésének sorrendjében, 1890–1900

Terület	Össznépesség növé., %	Magyar anyanyelvűek			Terület	Ipari népesség növé., %
		aránya	%	növé. %		
1. Budapest	32,9	1890	66,4	43,6	1. Budapest	31,8
		1900	79,3			
2. Délkelet-Mo. (Tisza–Maros szöge)	7,2	1890	17,3	19,5	2. Duna–Tisza köze	25,7
		1900	19,8			
3. Felföldék keleti fele (Tisza jobb partja)	9,5	1890	44,9	17,2	3. Tisza–Maros szöge	20,0
		1900	49,1			
4. Erdély	9,2	1890	31,0	14,4	4. Felföldék keleti fele	19,5
		1900	32,9			
5. Kelet-Magyarország (Tisza bal partja)	11,5	1890	59,2	14,0	5. Erdély	18,4
		1900	60,9			
6. Duna–Tisza köze	11,4	1890	73,3	13,6	6. Felföldék ny.-i fele (Duna bal partja)	16,8
		1900	77,3			
7. Felföldék ny.-i fele	8,3	1890	27,6	13,5	7. Kelet-Magyarország	15,2
		1900	29,3			
8. Dunántúl	5,8	1890	68,5	7,8	8. Dunántúl	10,7
		1900	70,0			
Összesen	10,0	1890	48,5			20
		1900	51,4			

6. táblázat

Ipari segédszemélyzet (keresők + eltartottak) honosság szerint Magyarországon 1910-ben

	Magyar honos		Osztrák honos		Német honos		Egyéb	
	létszám	%	létszám	%	létszám	%	létszám	%
Asztalos, ács stb.	161 766	97,5	3 484	2,1	58	0,03	538	0,37
Cipész	79 778	98,8	780	0,95	48	0,05	180	0,2
Kovács, lakatos stb.	184 081	96,0	6 675	3,5	277	0,1	735	0,4
Kőműves	150 350	98,2	2 148	1,4	55	0,03	460	0,37
Nyomdász	27 101	96,1	915	3,2	89	0,3	119	0,4
Mészáros és hentes	24 865	97,1	655	2,63	19	0,07	54	0,2
Pék	20 414	94,1	961	4,13	16	0,07	378	1,7
Molnár	65 599	97,1	1 835	2,77	22	0,03	95	0,1
Szabó, varrónő	86 609	97,3	2 026	2,2	47	0,05	404	0,45
Egyéb iparágak	671 268	94,0	36 702	5,2	1 697	0,2	4 755	0,6
Összesen	1 587 758	95,6	62 429	3,8	2 487	0,1	8 806	0,5

7. táblázat

Ipari segédszemélyzet legnépesebb anyanyelvi csoportjai 1910-ben Magyarországon (csak keresők)

Foglalkozás	Összes	Magyar anyany.		Német anyany.		Szlovák anyany.	
	létszám	szám	%	szám	%	szám	%
Asztalos, ács stb.	88 446	58 120	65,7	15 513	17,5	7 069	7,9
Cipész, csizmadia	63 337	43 840	69,2	6 986	11,0	6 372	10,0
Kovács, lakatos stb.	102 480	74 996	72,4	12 531	12,1	7 050	6,8
Kőműves	64 410	33 937	52,6	18 511	28,7	6 535	10,1
Nyomdász	15 144	12 502	82,5	1 768	11,6	292	1,9
Hentes, mészáros	18 533	12 998	70,1	2 709	14,6	1 135	6,1
Molnár	27 263	16 618	60,9	3 763	13,8	2 588	9,4
Pék	13 802	8 793	63,7	2 767	20,2	1 124	8,1
Varrónő, szabó	65 517	51 811	76,7	9 039	13,3	3 362	4,9
Egyéb	327 487	190 910	58,2	47 242	14,4	43 341	13,2
Összes	884 955	558 587	63,1	136 949	15,4	89 385	10,1

Ha azonban iparágak, ill. régiók szerint vizsgáljuk meg ezt a képet, úgy az eredmény nem ennyire egyértelmű. Számos iparágban, amely a munkások tízezreit foglalkoztatta, a magyar anyanyelvűek aránya kisebb volt az országos 60,9%-os átlagnál. Így a papíriparban 30,7%; a fa- és csontiparban 40,5%; a fonó és szövőiparban 44,9%; a bányá- és kohóiparban 47,4%; a kő-, föld- és agyagiparban 47%; a vegyiparban 54,2%; az élelmezési és élvezeti cikkek előállítás iparban 57%; az építőiparban 58,9%; a vasiparban 59%; a bőriparban 60,7%-ra tehető a magyar anyanyelvűek száma.

A nem magyar munkások azokban az iparágakban voltak többségben, amelyeknek telephelyei a nyersanyagforrások közelében létesültek, míg az ország központi

területeire települt feldolgozóiparban az országos átlagnál lényegesen magasabb a magyar anyanyelvűek aránya. Így a kiegyezéskor még jelentékeny külföldi szakképzett munkaerőre szoruló gépiparban 76,6, a fővárosban 87–88%-ra tehető a magyar nemzetiségű munkások száma.

Ha a nagyipari üzemek száma 1900 és 1910 között 77%-kal, a foglalkoztatott munkások száma mintegy 288 ezerről (a bányá- és kohóipart is ideszámítva) mintegy 467 ezerre nőtt, bizvást feltételezhetjük – noha az 1900-as népszámlálási adatok a nem magyar anyanyelvűek arányait a nagyipari munkásságon belül nem részletezik –, hogy a nemzetiségi munkásság abszolút száma az adott időszakban is nőtt, bizonyos fontos ipari területeken döntő többséget képezett, s ilyen területeken szó sem lehetett számottevő asszimilációról. Az alábbiakban néhány hagyományos – nem a központi részekben található körzet – nagyiparának és munkásságának növekedését vizsgáljuk. I-gyel jelöljük az 1900-ban és 1910-ben az adott egységben levő nagyipari üzemeket, a foglalkoztatott munkaslétszámot és a magyar anyanyelvűek százalékos arányát; II. alatt az 1910-es népszámlálás adatai alapján feltüntetjük részletezve a nem magyar munkások százalékos megoszlását. A hagyományos ipari körzetek közül a történelmi Magyarország északi részét illetően mindez így alakult:

8. táblázat

Pozsony m.

- I. 1900: 31 váll. 3082 m. 18,4%
1910: 36 váll. 5801 m. 25,15%
- II. szlovák 2624 (45,23%); német 976 (16,82%); szerb-horvát 370 (6,38%); cseh 333 (5,73%).

Pozsony

- I. 1900: 51 váll. 3082 m. 14,6%
1910: 77 váll. 11 417 m. 23,6%
- II. német 5333 (46,7%); szlovák 2937 (25,7%); cseh 307 (2,7%)

Nyitra m.

- I. 1900: 28 váll. 2174 m. 19,8%
1910: 53 váll. 4648 m. 25,2%
- II. szlovák: 2867 (31,7%); német: 342 (7,4%)

Trencsén m.

- I. 1900: 34 váll. 3611 m. 6%
1910: 54 váll. 6607 m. 6,4%
- II. szlovák: 5325 (80,6%); német: 396 (6%); cseh: 229 (3,4%)

Turóc m.

- I. 1900: 13 váll. 1655 m. 7,7%
1910: 15 váll. 2495 m. 14,2%
- II. szlovák: 1515 (60,7%); német: 518 (20,8%)

Liptó m.

- I. 1900: 20 váll. 2643 m. 1,2%
1910: 32 váll. 5406 m. 5,4%
- II. szlovák: 4153 (76,8%); német: 356 (6,6%); román: 178 (3,3%); cseh: 321 (5,9%)

Nógrád m.

- I. 1900: 44 váll. 12 210 m. 58%
1910: 61 váll. 18 136 m. 75,1%
- II. szlovák: 3886 (21,4%); német: 388 (2,1%)

Zólyom m.

- I. 1900: 39 váll. 7853 m. 4,3%
1910: 45 váll. 9429 m. 11,8%
- II. szlovák: 7869 (83,5%); német: 342 (3,6%)

Gömör m.

- I. 1900: 68 váll. 6170 m. 25,8%
1910: 66 váll. 7985 m. 37,3%
- II. szlovák: 4370 (54,7%); német: 378 (4,7%)

Szepes m.

- I. 1900: 68 váll. 9160 m. 4,5%
1910: 83 váll. 11 623 m. 15,1%
- II. szlovák: 5696 (49%); német: 3051 (26,3%)

A dél-erdélyi rész két hagyományos jelentékeny iparral rendelkező megyéjében és nagyvárosában mindez a következőképpen alakult:

Hunyad m.

- I. 1900: 48 váll. 11 037 m. 30,8%
1910: 51 váll. 19 593 m. 38,2%
- II. román: 9009 (46%); német: 1373 (7%); továbbá 2,2- és 0,6% közötti töredékekben lengyel, ukrán, szlovák, szerb-horvát, olasz és cseh.

Krassó-Szörény m.

- I. 1900: 58 váll. 13 201 m. 4,4%
1910: 96 váll. 16 112 m. 10,7%
- II. német: 6895 (42,8%); román: 5624 (34,9%); cseh: 708 (4,4%); szlovák: 574 (3,6%); szerb-horvát: 210 (1,3%)

Arad m.

- I. 1900: 29 váll. 3261 m. 64,2%
1910: 54 váll. 4645 m. 65,9%
- II. román: 856 (18,4%); 628 (13,5%)

Temesvár:

- I. 1900: 32 váll. 3660 m. 23,8%
1910: 32 váll. 7155 m. 31,2%
- II. német: 3601 (50,33%); román: 914 (12,8%); szerb-horvát: 346 (4,8%)

A fentiekből világos, hogy a nagyipari munkásság létszámának növekedésében jócskán részt vett a nemzetiségi munkásság, ha ezt „takarta” is a központi területek és a Székelyföld magyarok lakta vidékeinek ugyancsak dinamikus ipari fejlődése.

Érdekes adatsorokat kapunk, ha az 1910-es népszámlálás alapján az ország nemzetiségi megoszlását összevetjük a nagyipari munkásságéval, ill. a legtöbb munkást foglalkoztató iparágakkal, valamint azok nemzetiségi megoszlásával.

A történelmi Magyarország 18 milliót meghaladó lakosságának 1910-ben mintegy 54,6%-a magyar, 16,2%-a román, 11,2%-a német, 10,8%-a szlovák anyanyelvű volt (a kisebb létszámú, arányszámú nemzeti kisebbségek felsorolásától most eltekintünk).

Ugyanennek a négy nemzetiségnek a megoszlása a nagyipari munkásságon belül:

magyar: 58,78
német: 14,3
szlovák: 13,2
román: 7,21

azaz az első három csoport nagyobb mértékben van jelen a nagyipari munkásságban, mint az össznépeességben.

Ami pedig a fontosabb iparágakat illeti, ugyanez a megoszlás:

9. táblázat

1. Bánya- és kohóiparban:

magyar: 46,3%
román: 18,2%
német: 14,5%
szlovák: 13,3%

2. Bőriparban:

magyar: 63,8%
német: 16,5%
szlovák: 12,1%

3. Építőanyag-iparban:

magyar: 48,1%
német: 14,1%
román: 7,2%
szlovák: 19,6%

4. Építőiparban:

magyar: 58,3%
német: 21%
szlovák: 14,4%

5. Faiparban:

magyar 47,7%
román: 16,8%
német: 10,5%
szlovák: 15,4%

6. Textiliparban:

magyar: 46,6%
német: 21%
szlovák: 18,3%

7. Vas és gépiparban: (e két együttesen számított ipargában dolgozott

a nagyipari munkásság több

mint 1/4-e)

magyar: 69,1%
román: 3,4%
német: 12,9%
szlovák: 10,1%

8. Vegyipar:

magyar: 63,8%
román: 5,6%
német: 14,9%
szlovák: 11,2%

Mindebből kitetszik, hogy az iparágak zömében a német és szlovák nemzetiség az össznépeességben belüli arányuk körül, vagy azt meghaladó mértékben dolgozott s az arányok különbözősége inkább az ipar területi elhelyezkedésének a tükröződése, s számottevő „hódítása” a magyarságnak az ipari munkásságon belül jelentős mértékben csak az ország központi területein, elsősorban a fővárosban és környékén állapítható meg.

Sajnálatos, hogy olyan statisztikák nem állnak rendelkezésre, amelyek a munkásosztály nemzetiségi összetételének változásait, az asszimiláció folyamatát a munkásmozgalmon belül is leírnák.

A szocialista mozgalom születésének időszakában jelentős réteget képeztek a külföldről, elsősorban Németországból, Svájcból, a Monarchia iparosodottabb tartományjaiból idetelepült szakmunkások, akiket a konjunktúra lehetőségei, az átlagosnál magasabb bérek vonzottak a modernizálódás útján éppen csak megindult Magyarországra. Ezek kiemelkedő képviselőit ott találjuk a mozgalom vezérkarában éppúgy, mint annak törzsében. A másik meghatározó réteget a sokéves külföldi szakmai tanulmányútról hazatérő magyarországi munkások alkották, akiknek nemzetiségi összetétele nagyjából megfelelt a hazai városi lakosság ilyen jellegű megoszlásának: németek, az emancipálódás útjára lépett zsidók — akik ekkor a liberális viszonyok légkörében kezdenek zárt etnikai közösségből felekezetté válni —, magyarok és kisebb részben szlovákok. Ez a vezető réteg, amelynek jellegzetes típusai egyrészt Essl András, Rauchmaul Károly, Külföldi Viktor, másrészt Farkas Károly, Frankel Leó, Hrabje Nepomuk János és Irlinger Antal.

Abban a törekvésben, hogy önálló modern munkásmozgalmat teremtsen, e kezdeményező csoport szükségképpen elhatárolta magát a kiegyezés-korszak nemzeti problémáitól áthatott magyar közéletétől, s összetételénél fogva sem volt különösebben érzékeny a „48” és „67” vitáira. Az általuk létrehozott mozgalom eredendően és ösztönösen internacionalista volt, s ez kifejezésre jutott már az első szocialista jellegű szervezet, az Általános Munkásegylet megnyilatkozásaiban, a kiadványok többnyelvűségében. Mindez arra utalt, hogy a szocialista munkásmozgalom anyanyelvre való tekintet nélkül meg kívánja nyerni a *magyarországi* (tehát nemcsak a magyar) munkásságot. A nemzeti kérdés kielégítő megoldását a távoli jövő szocialista fordulatától várták, s ha állást foglaltak e kérdéskörben, azt többnyire azért tették, hogy megbélyegezzék az uralkodó körök politikáját.

A 90-es évek újabb vezető garnitúrája, amely átveszi a stafétabotot a „magvetők”, az „alapító atyák” nemzedékétől, zömében olyanokból áll, akiket a még mindig jobbra az ország középponti magyar környezetű területein zajló ipari fejlődés, a kiépülő magyar oktatási rendszer asszimilált. Számukra, ha szüleik külföldről, nemzetiségi vidékről, még zártabb kisvárosi zsidó közösségből kerültek a főváros és más néhány ipari centrum olvasztótégelyébe, ez csak homályos eredettudatot s nem nemzetiségi kötődést jelentett. Magyaroknak tekintették magukat még akkor is, ha nevük árulkodott a más eredetről. Szemük előtt játszódott le az a folyamat, amely a történelmi Magyarországon belül többséggé tette a magyarságot, s ha egyéni életútjukat állították a népszámlálási statisztikákban a magyarság állandóan növekvő százalékaránya mellé (amely, mint láttuk a városokban, különösen a fővárosban, ill. az ipari népességen belül még jelentékenyebb volt), nem csodálkozhatunk azon, hogy fel-felbukkantak olyan nézetek, melyek szerint a nemzetiségi kérdés a zavartalan polgári fejlődés biztosításával is megoldható. Hisz a nemzetiségek problémája az adott formájában a nem normális polgári fejlődés, a perifériákon megmaradt félféudális struktúrák következménye. A magyarországi nemzetiségek konzervatív parasztnépek, amelyek patriarchális, az osztályellentétektől alig érintett viszonyok között élnek, s adott körülmények között a magyarországi reakció tartalékseregét alkotják. Nem két-

séges tehát, hogy a polgári demokratikus átalakulással biztosított szabad fejlődés haladó folyamata spontán módon megoldja a nemzetiségi kérdést. Ez a felfogás, ha „hivatalos” nézeté nem is vált a munkásmozgalomban, egyre gyakrabban bukkant fel a párt- és szaksajtóban az I. világháború előestéjén, amikor az MSZDP politikai szövetséget kötött a Justh Gyula és Károlyi Mihály vezette függetlenségekkel, s az urbanizációval, az iparosodással növekvő arányú magyarosodás adatsorai miatt nem látta a másik alternatívát. Hisz a szinte teljesen homogén nemzetiségi vidékeken az ipari fejlődés „kiegészítette” a nemzetiségek csonka társadalmát, létrehozta saját polgárságát és munkásságát. Ha az MSZDP azt akarta elérni, hogy az előbbi ne vonja hatása alá az utóbbi réteget, sokkal intenzívebben kellett volna jelen lenni ezen a területen az anyanyelven folyó agitációs és szervező munkával, valóságos alternatívákat kellett volna nyújtani a nemzetiségeknek és nem tagadva az asszimiláció tényét, a pártnak az abban való érdektelenségét kellett volna hangsúlyozni. Valójában azonban azt látjuk, hogy az I. világháború előestéjén nemcsak a későbbi szükségletekhez, hanem a már adott igényekhez képest is elégtelen az anyanyelvi propaganda a nemzetiségi munkásság soraiban, s a peremvidék erőteljesen fejlődő ipari centrumaiban alig találunk munkásszervezeteket. Ha összevetjük az 1910. évi népszámlálás már említett adatait a vidéki szakszervezeti csoportok 1912. évi taglétszám kimutatásával (ezt azzal a megszorítással tehetjük meg, hogy figyelembe vesszük: 1910. és 1912 között lényegesen nem nőtt az iparban foglalkoztatottak száma, sőt 1912 második felétől már a háborút megelőző válság jelei mutatkoztak) feltűnik, hogy a peremterületek 1900 és 1910 közötti erőteljes ipari fejlődését mennyire nem követte a munkásmozgalom erősödése. Alábbi kimutatásunkban feltüntettük az érintett megyéket, a területükön levő törvényhatósági jogú városokat, a nagyipari munkások, az előbbieket közül a nem-magyar anyanyelvűek és a szervezettek számát, a népszámlálás korabeli területi csoportosításai szerint.

Mindebből feltűnő, hogy néhány hagyományos mozgalmi centrumtól eltekintve (ilyen Arad, Temesvár, Pozsony, ill. a „fiatalabbak” közül Brassó, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék, Sopron) a történelmi Magyarország ipari peremterületei az I. világháború előtt, még az 1912-es mozgalmi csúcs idején is szűz területnek számítottak az MSZDP és a szakszervezetek számára, s itt a Székelyföldtől eltekintve többségében nem magyar munkások dolgoztak. Túlzás lenne e jelenséget kizárólag a munkásmozgalomnak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteivel magyarázni, hisz a szervező munkát — amelyre 1912–1913 során a szakszervezetek ismételt kísérletet tettek, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. területére való „betöréssel”, ill. a Bányamunkás c. lap megindításával — akadályozta a közigazgatósági hatóságok önkénye, a kincstári üzemek, s az említett nehézipari „óriás” sajátos munkáspolitikája, a nyersanyagtermelő és félkész gyártmányokat előállító telepek elszigeteltsége, ám a tény tény maradt. Ezekhez a munkásrétegekhez csak későn, 1917–18-ban jutott el a munkásmozgalom, s magatartásukat az 1918-as polgári demokratikus forradalom időszakában — részben épp az asszimilációs folyamatok téves értelmezése miatt — nem volt képes érdemben befolyásolni.

10. táblázat

	Nagyipari munkások	Nem-magyar anyanyelvűek	Szervezettek száma
<i>I. Duna jobb partja</i>			
Moson megye	1983	1164	75 (Moson)
Sopron megye	5142	3558	—
Sopron thv.	2637	2196	973
<i>II. Duna bal partja</i>			
Árva megye	133	119	—
Bars megye	3256	2534	—
Hont megye	574	377	—
Selmec és Béalábánya thv.	3529	2617	—
Liptó megye	5406	5113	162 (Liptószentmiklós)
Nógrád megye	18 136	4523	828 (Balassagyarmat, Salgótarján, Losonc)
Nyitra megye	4648	3292	149 (Nyitra)
Pozsony megye	5801	4342	—
Pozsony thv.	11 417	8728	2132
Trencsén megye	6607	6182	110 (Trencsény, Zsolna)
Turóc megye	2495	2141	704 (Turócszentmárton, Ruttká)
Zólyom megye	9429	8313	—
<i>III. Duna – Tisza köze</i>			
Bács-Bodrog megye	2348	1327	—
Baja thv.	207	63	181
Szabadka thv.	2637	2196	973
Zombor thv.	115	56	—
Újvidék thv.	1175	659	385
<i>IV. Tisza jobb partja</i>			
Abaúj-Torna megye	1328	695	—
Kassa thv.	3230	1785	920
Bereg megye	1811	1006	—
Gömör-Kishont megye	7985	5010	—
Sáros megye	1011	827	—
Szepes megye	11 623	9865	—
Ung megye	1602	896	—
Zemplén megye	3760	740	101 (Sátoraljaújhely)
<i>V. Tisza bal partja</i>			
Bihar megye	3664	2021	284 (Nagyszalonta)
Nagyvárad thv.	2727	318	1482
Máramaros megye	3869	1473	—
Szatmár megye	3964	1543	—
Szatmárnémeti thv.	820	52	164
Szilágy megye	141	71	—
Ugocsa megye	151	98	—
<i>VI. Tisza – Maros szöge</i>			
Arad megye	1439	993	—
Arad thv.	4645	1631	2955

	Nagyipari munkások	Nem-magyar anyanyelvűek	Szervezettek száma
Csanád megye	1981	1226	316 (Makó)
Krassó-Szörény megye	16 112	14 389	221 (Resica, Oravica)
Temes megye	535	388	—
Temesvár	7155	4925	2032
Versec thv.	370	285	411
Torontál megye	3852	2615	328 (Nagykikinda)
Pancsova thv.	437	377	282
<i>VII. Királyhágón túl</i>			
Alsó-Fehér megye	3050	2142	—
Beszterce-Naszód megye	1303	847	—
Brassó megye	4009	2719	595 (Brassó)
Csik megye	3607	1049	—
Fogaras megye	678	472	—
Háromszék megye	5161	1160	—
Hunyad megye	19 593	12 119	—
Kolozs megye	2965	2469	—
Kolozsvár	3295	543	1175
Maros-Torda megye	2449	1470	—
Marosvásárhely thv.	803	131	329
Nagy-Küküllő megye	695	475	39 (Segesvár)
Szeben megye	3147	2747	—
Szolnok-Doboka megye	1033	473	—
Torda-Aranyos megye	371	171	77 (Torda)
Udvarhely megye	900	33	32 (Székelyudvarhely)

IRODALOM

1. Magyarország története 1848–1890. 1–2. k. Főszerk.: Kovács Endre, szerk. Katus László. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.
2. Magyarország története 1890–1918. 1–2. k. Főszerk.: Hanák Péter, szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.
3. *Lackó Miklós*: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1961.
4. *Kende János*: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.
5. *Kőrösi József*: Az 1870. évbéli pesti népszámlálás eredményei 1–8. k. Bp. 1870.
6. *Kőrösi József*: Budapest főváros az 1881. évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. 1–3. füz. Bp. 1881–1883.
7. Budapest félszázados fejlődése. Bp. 1925.
8. *Laky Dezső*: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. Bp. 1927–29.
9. *Bene Lajos*: Budapest székesfőváros iparosai. Bp. 1928.
10. A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 1. rész. Általános népleírás. Bp. 1893.
11. Uo. 2. rész. A népesség foglalkozása. Bp. 1893.
12. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 3. rész. A népesség általános leírása. Bp. 1907.

13. Uo. 4. rész. A népesség foglalkozása részletesen. Bp. 1905.
14. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 5. rész. Részletes demográfia. Bp. 1916.
15. Uo. 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Bp. 1913.
16. Uo. 3. rész. A népesség foglalkozása részletesen és vállalati statisztika. Bp. 1914.
17. Uo. A népesség foglalkozása főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és föld-birtokviszonyai. Bp. 1915.
18. Szakszervezeti Értesítő, 1913 július. A vidéki szakszervezeti mozgalom számokban.

János Kende–Péter Sipos:

Industrial Labour and Assimilation in Hungary,
1870–1910

This study deals with the domiciliation and nationality status of the workers of Hungary in the given, period based on contemporary statistic publications. It attempts to describe to real assimilation process and its limits. It also analyzes the attitude of the workers' movement towards this difficult social process.

It is a common sense that the Hungarian nationality had only a relative majority in the second third of the 19th century in Hungary and this, proportion could be more unfavourable in the urban population, among the artisans. The demand for skilled workers of the vast industrial development following the 1867 Compromise could not be satisfied from domestic sources and the rate of those coming from Austria, Bohemia and Germany was about 40–50% (we have here only the data of the capital from the early period).

Studies had shown that the part of the domestic work force in the skilled workers' supply began to grow in the beginning of the seventies earlier than it was known before. The rise of the native Hungarians' rate however, did not at the same mean the dominance of the Hungarian ethnic group within the industrial labour and that was reached only by 1880 in the capital and by 1890 the workers whose mother tongue was Hungarian took nearly 2/3 of those employed in the industry, and their proportion increased until the end of the period. Assimilation, was obviously one of the main force of this development. While the industrial development, the industrialization and the urbanisation spread on the central areas of the country they were accompanied by the increase of the rate of the Hungarian population faster than one could conclude it from natural increase. In the decade following the turn of the the century when the peripheries of the historical Hungary engaged to industrial development the number of the workers originating from the nationalities grew, the national data registered the further growth of those whose mother tongue was Hungarian within industrial population and their shift to decisive majority (what could be explained by the predominance of the capital and its surroundings in the industry of the country). The developing industry of the peripheries inhabited by the nationalities employed ten thousands of workers but the assimilation could not come up parallelly with the industrialization because of the sporadic pressure of the Hungarian ethnic group.

The composition of the labour movement in Hungary has from the beginning the multi-national character of the proletariat of Hungary. This was reflected by the top apparatus as well as in the multi-lingual trade union and party press. These could not reach the new industrial bases of the peripheries after the turn of the century, the number of organized workers was hardly significant comparing with the ten thousands of the non-Hungarian speaking workers. The labour movement could approach these strata only in 1917–1919 and thus it could hardly influence their attitude in the period of the 1918–1919 revolutions.

Янош Кенде—Петер Шипош:
Промышленный пролетариат и ассимиляция в Венгрии
1870—1910 гг.

Статья рассматривает гражданские и национальные отношения рабочих в Венгрии данного исторического периода в свете тогдашних статистических изданий; делает попытки описывать фактический ассимиляционный процесс и его рамки. Кроме того, статья дает анализ вопроса об отношении рабочего движения к этому сложному общественному процессу.

Известный факт, по которому на территории исторической Венгрии в 30-х—60-х годах XIX века венгерский этнос был только относительно в большинстве; также известно, что в массах городского населения и рабочих, основная часть которых была занята в мелкой промышленности, с точки зрения венгров эта пропорция, возможно, была еще отрицательнее. Большие масштабы промышленного развития после компромисса 1867 года требовали столько квалифицированных рабочих, сколько не было среди венгерских граждан. Что касается промышленных отраслей, требующих высокой квалификации, около 40—50 процентов была доля иностранных рабочих, приехавших из Австрии, Чехии и Германии (в этом отношении мы имеем данные рабочих столицы раннего периода).

Исследования доказывают, что уже с начала 70-х годов, то есть раньше чем думали, начинает увеличиваться роль отечественных рабочих в пополнении кадров квалифицированных рабочих. Но рост пропорции венгерских граждан еще не означал в среде промышленных рабочих преобладание венгерского этноса. Это было достигнуто в столице к 1880 году; а в 1890 году 2/3 часть занятых в промышленности составляли рабочие, имеющие родным языком венгерский и их число до конца периода увеличивается. Одним из главных источников этого роста очевидно является ассимиляция. До того, пока промышленное развитие происходит в центральных районах страны, вместе с процессами индустриализации и урбанизации увеличивается пропорция венгерского этноса, причем темпы роста быстрее, чем следовало бы по мерам его естественного роста. В первых десятилетиях XX века, когда в промышленное развитие включились и отдаленные районы исторической Венгрии, значительно увеличивается число национальных рабочих, хотя данные страны регистрируют дальнейший рост венгерского промышленного народонаселения, даже его преобладающее большинство (это явление объясняется тем, что в промышленности государства имели перевес столица и ее пригорода). Несмотря на индустриализацию, окраинные районы со своими жителями разных национальностей не явились полем ассимиляции, потому что венгры находились там спорадически.

Состав рабочего движения Венгрии с самого начала отражал многонациональный характер промышленных рабочих Венгрии. Эта характеристика выражается как в руководящей верхушке так и в партийной и профсоюзной печати появляющейся на разных языках. В начале XX века, по существу, не имели связей с новыми промышленными базами окраин, где из многотысячной массы не венгерских рабочих только незначительная группа была организованной. Рабочее движение нашло эти неорганизованные массы только в 1917—18 гг. и поэтому только мало влияло на их поведение в период революций 1918—1919 годов.